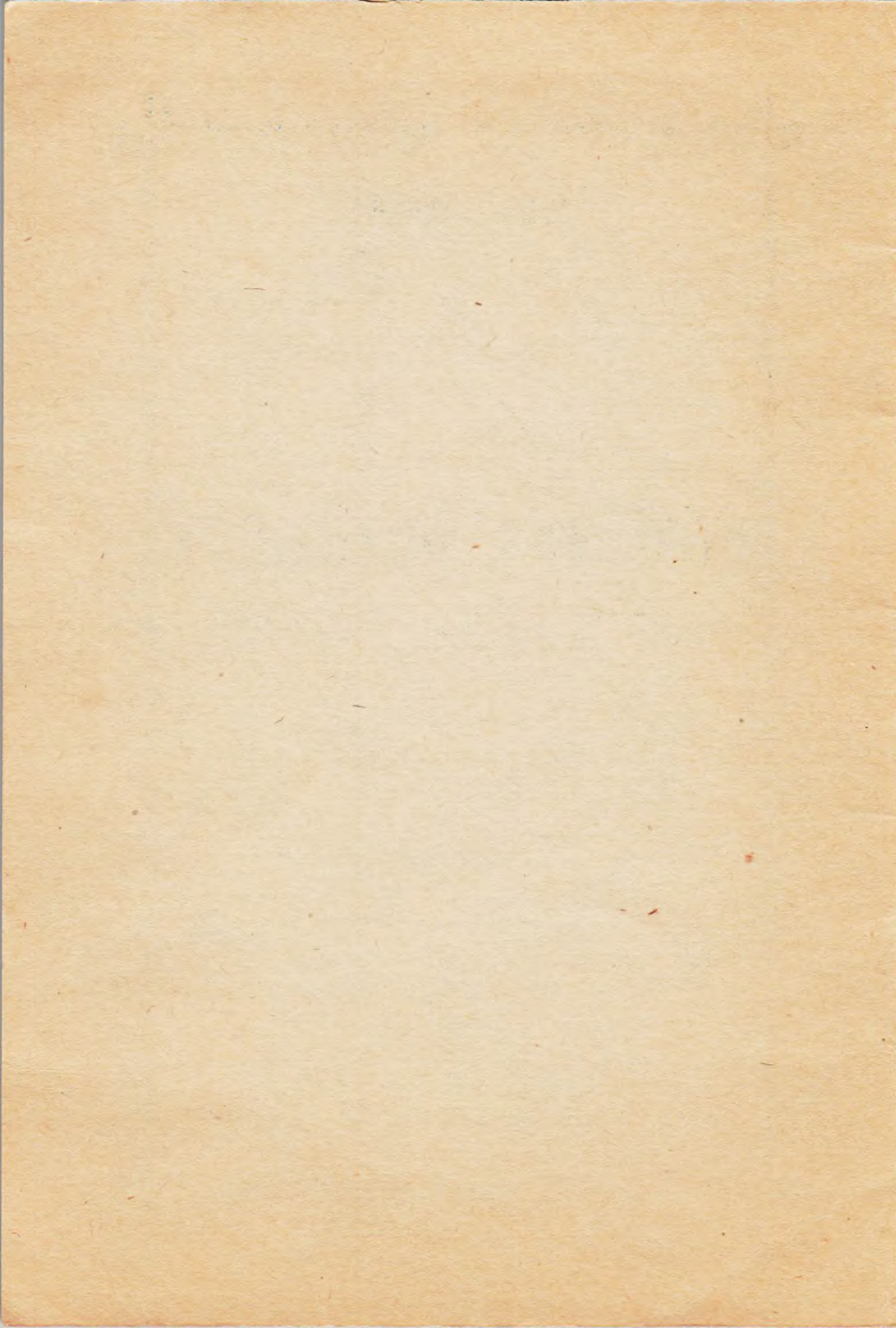

Антон Луцкевіч.

ПОЛЬСКАЯ ОКУПАЦЫЯ
У БЕЛАРУСІ.

ВІЛЬНЯ ————— 1920 г.
Друкарня Кооп. Т—ства «ДРУК». Троцкая, 13.

ПОЛЬСКАЯ ОКУПАЦЫЯ У БЕЛАРУСІ.

Прыкрываньне самалюбных мэт пануючых клясаў пекнымі клічамі і гутаркай аб інтарэсах і жаданьнях народных—гэта характэрная адзнака палітыкі буржуазных дзяржаў. „Агульная карысьць“ тамака неяк дзіўна абяртаецца ў карысьць заможных клясаў. Народ, нават праліваючы сваю кроў дзеля сьветлых ідэалаў, часта несьвядома служыць інтарэсам сваёй буржуазіі.

Гэткай дарогай пайшла ў сваёй палітыцы і ўваскрэшая Польшча. Польская буржуазія, польскія зямляўласьнікі і капіталісты, сільныя эканамічна і багатыя культурнымі сіламі, здалелі тамака захапіць уладу ў свае рукі. І вось мы бачымо дзіўную на першы пагляд праўду: народ-мучанік, народ, каторы сто гадоў цяпеў страшэнную няволю, ў мамэнт свайго вызваленьня апірае будову новага жыцьця на гэтых пенавісных палітычных абновах царскае Расеі! Панаваньне заможных клясаў становіцца для польскага народу такім-жа цяжкім, як і для братніх суседніх народаў,—а ў першы чарод для беларусаў.

Беларускі народ—гэта народ сялянскі, народ рабочы. Сваёй нацыянальнай буржуазіі ён цяперака зусім ня мае, затое над ім ад вякоў панавала буржуазія чужацкая—польскія паны-зямляўласьнікі. З імі ён заўсёды змагаўся: у старых часох прылучаючыся да паўстанчакіх рухаў на Украіне, у навейшых—арганізуючыся і ладзючы проці паноў эканамічныя забастоўкі, ўрэшці—прынімаючы ўчасьце як у агульна-расейскай, так і ў краёвай палітычнай і соцыяльнай рэвалюцыі.

Гэнае змаганьне, гэная барацьба сталася асабліва вострай пасля таго, як у сьнежні 1917 году ўвесь беларускі народ аб'яднаўся на Усебеларускім З'ездзі ў Менску і вустамі каля 2,000 дэпутатаў высказаў прад усім сьветам сваю волю. Народ заявіў, што ў межах Беларускае Народнае Рэспублікі ўся ўлада і ўсе зямельныя абшары павінны належаць да працоўных мас.

Абапертае на гэтых фундамэнтах беларускае дзяржаўнае будаўніцтва ў першы чарод нанасіла ўдар польскай зямельнай буржуазіі ў Беларусі. Адабраньне дворных зямель нішчыла самую аснову матэрыяльнага дабрабыту польскага панства, а пераход усяе ўласці ў рукі народу назаўсёды пазбаўляў польскую краёвую буржуазію надзеі на панаваньне. Вось, на ратунак польшчыны ў Беларусі ад гэткай небаспекі і пасьпяшыла ўваскрешая Польшча.

Першы пайшоў на падмогу польскім дваром генарал Довбор-Мусьніцкі. Выступіў ён як дабраволец, бо пад той час польскі ўрад ня меў яшчэ сілы і магчымасьці дзеля барацьбы з народамі беларускімі. Войска Довбор-Мусьніцкага, гэная зьбераніна котррэвалюцыянераў і часта цёмных фігур з усяе Расеі, заняло некалькі беларускіх наветаў (ігуменскі, бабруйскі, магільскі і інш.) і агнём і мячом пачало тамака тушыць народны рэвалюцыйны рух. Як паказваюць рэліцый Беларускае Рады ў Бабруйску, пасыланыя Народнаму Сакрэтэрыяту ў Менск, аружныя банды „даворчыкаў“ рабавалі па вакалічных вёсках дабро людзкае, „караючы“ сялян усюда, дзе хоць крыху пацярпелі ад рэвалюцыйныя двары польскіх паноў. А „карамі“ былі: катаваньне вінаватых, а йшчэ часьці зусім нявінных сялян, масовыя разстрэлы, паленьне цэлых вёсак з усенькімменьнем жыхараў, засуджаных гэтак на голад і холад.

Вось якая была першая сустрэча польскіх войск з беларусамі. Няма ведама, да чаго давяла-бы далейшая гаспадарка банд Довбора на Беларускай зямлі, калі-б нямецкія окупацыйныя ўласці, баючыся як агню народнага паўстаньня проці наездчыкаў, не абязброілі-бы і ня вывязьлі з краю „даворчыкаў“.

Нямецкую окупацыю ў Беларусі, як вядома, замяніла на кароткі час савецкая ўлада, каторая ў свой чарод прымушана была уступіць месца пад націскам войск Польскай Рэчыпосполітай, веззеных пад вярхоўнай камандай колішняга рэвалюцыянера і члена польскае соцыялістычнае партыі, а цяпер начальніка польскае дзяржавы, Язэпа Пілсудскага. Адгэтуль пачынаецца новая фаза ў беларуска-польскіх адносінах: беларусы маюць дзела не з сваімі панамі-палякамі, ня з іх наймнымі служкамі кшталтам Довбора-Мусьніцкага, ня з гэі ці другой групай або партыяй, а з усей буржуазіяй

Польшчы, арганізаваной у незалежную дзяржаву, — з польскім буржуазным урадам. Уся буржуазная Польшча адкрыта пачала барацьбу з беларускім народам.

Праўда, ўваходзячы на зямлю Беларускаю Язэп Пілсудскі зьвярнуўся „да грамадзян колішняга В. Князьства Літоўскага“ з адовай, у якой паміж іншым чытаем:

„Польскае войска, каторае я прывёў з сабой, каб скінуць панаваньне гвалту і насільства, каб скінуць уласць нязгодную з воляй насяленьня краю, — войска гэтае нясець усім вам вызваленьне і свабоду: Я хачу даць вам магчымасьць развязаць унутраныя нацыянальныя і рэлігійныя справы так, як вы самі захочаце — бяз ніякага гвалту ці націску з боку Польшчы“ (адова з 22 красавіка 1919 г.).

Але ўжо самы змест гэтых слоў паказвае на захватніцкі характар польскага наступленьня. Бо-ж гутарка тутая йдзе адно толькі аб разьвязаньні спраў унутраных. Што гэта значыць? А гэта значыць, што пан Язэп Пілсудскі загадаў разсудзіў, што край, каторы ён называе „колішнім В. Князьствам Літоўскім“ і каторы складаецца з этнаграфічнае Літвы і Беларусі, мае быць далучаны да Польшчы. Пан Пілсудскі сьвядома маўчыць аб тым, што і Літва і Беларусь маюць права сама разьвязаць ня толькі свае ўнутраныя, але і замежныя справы, справы свайго дзяржаўнага існаваньня; маўчыць ён хітра і аб тым, што абедзьве гэтыя старонкі вустамі ўсяго свайго насяленьня выскзалі ўжо сваю волю, абвясчваючы будаваньне ўласнае дзяржаўнае ў насіцьці. І гэтак-то ён аб'яўляе вайну дзяржаўным ідэалам народаў, якія быццам-то прыйшоў вызваляць!

Што так, а не інакш трэба разумець адозву Пілсудскага, паказваюць яго заявы, зробленыя ім мне асабіста ў гутарках, якія мы вялі, калі на запрашаньне старшыні польскае рады міністраў я прыехаў з Парыжу ў Варшаву дзеля перагавораў аб беларуска-польскіх адносінах. У адказ на маё дамаганьне, каб Польшча прызнала незалежнасьць Беларусі і яе ўрад, назначаны Радай Рэспублікі, пан Пілсудскі сказаў мне: ён, бач, хоча памагчы вызваляць Беларусь спад уласьці Расеі, але з прычыны таго, што антанта беларускае дзяржаўнасьці не прызнае, ён бачыць толькі адзін спосаб на гэта: прызнаньне антантай тэй граніцы Польшчы, якая існавала на Усходзе да 1772 году, — іначай кажучы: прылучаньне Беларусі да Польскае Рэчы-посполітае. — „Ваша справа, — тлумачыў мне далей Пілсудскі, — залежыць ад таго, як будзе разьвязана справа украінская і літоўская. Калі на маіх фланках — палудзенным і паўночным — усё пойдзе добра, тады і справа беларуская разьвязацца сама сабой, аўтаматычна. З Украінай цяперака

трудна што-коледчы зрабіць з прычыны становішча антанты. Вось, я і маю на воку некаторыя ходы ў адносінах да Літвы“.

Гэта гутарка была ў восені 1919 году,—а хутка выявілася, якія гэта палітычныя „ходы“ меў на думцы Пілсудскі. У Вільні яго давернік, капітан Славэк, наваў інтрыгі проці незалежнасці Літвы, закідаючы іх сепі на Коўну і падгатаўляючы тамака польскую змову проці літоўскага ўраду. Змова гэная была ў пару выкрыта літвінамі і разстроена,—але падземную работу Славэка вялі далей яго замясьціцелі ажно да момэнту заняцця Вільні чырвоным войскам і прымусовага прызнання Польшчай гэткай нялюбай незалежнасці Літвы.

Адначасна з „ходамі“ ў адносінах да Літвы Пілсудскі вельмі сціпна выкарыстаў цяжкое палажэнне галоўнага атамана Украіны, Пятлюры, каторы пад націскам войск Дэнікіна быў прымушаны шукаць сабе прыпынку на суседняй Польскай зямлі. За абяцанку аружнае помачы Пілсудскі прымусіў пятлюраўскі ўрад зрачыся на карысьць Польшчы украінскае часткі Галічыны з месцам Львовам, а такжа Валыншчыны і часці Падольля.

Незадоўга перад падпісаньнем умовы з Пятлюрай адбылася і абвешчаная мне Пілсудскім „аўтаматычная“ развязка беларускага пытання. Проста: „Цывільнае Упраўленне Усходніх Зямель“ у Вільні апавесьціла, што Рада Беларускае Народнае Рэспублікі распускаецца,—хаця і пасля гэтага абвешчэння Рада і ня думала лічыць сябе распущанай і сваёй работы ня кідала. Калі-ж пасля ўсяго гэтага я разарваў усялякія дыпламатычныя зносіны з польскім урадам і хацеў вярнуцца ў Парыж,—дык польскія ўласці мяне ўжо за межы Польскае дзяржавы ня выпусцілі, інтэрнуючы ў Варшаве і гэтак нарушаючы асьвечанае вякамі права нятыкальнасці дыпламатычных прадстаўнікоў.

Тут гожа адзначыць характэрную акалічнасць. У пра-такале засядання Цэнтральнае Беларускае Рады Віленшчы-і Горадзеншчыны з 25 чэрвеня 1919 году мы чытаем, што беларускай дэлегацыі, каторая езьдзіла ў Варшаву дзеля выкасьнення адносін польскага ўраду да беларускае нацыянальнае працы, нейкі пан Енджэвіч даў офіцыяльны адказ, што гэткая праца можа быць дапушчана толькі тады, калі Рада адрачыцца ўсялякіх зносін з урадам Луцкевіча. А колькі месяцаў пасля гэтага польскі ўрад запрашаў таго-ж Луцкевіча на перагаворы ў Варшаву...

Як беларускае грамадзянства углядалася на „крэсовую“ („украінную“) палітыку пана Пілсудскага, паказвае рэзалюцыя Цэнтр. Белар. Рады Віл. і Горадз. з 17 верасьня 1919 г., з якой даю вось гэтыя галоўныя пункты:

„Пасля ўсестаронніх дэбатаў, у якіх высказаліся ўсе сябры Рады, (пленум Рады) прыйшоў да пераканьня і знайшоў патрэбным падкрэсьліць, што:

...2) Рожныя кірункі польскай палітычнай думкі, пачынаючы ад народнай дэмакратыі і канчаючы партыяй польскіх соцыялітаў, на пытаньню аб стварэньні незалежнай Беларусі даволі выразна высказаліся ў тым сэнсе, што абшары на ўсход ад Польшчы да р. Бярэзіны, а можа і да Дняпра ёсьць польскія землі і іх трэба далучыць да Польшчы, а на ўсход ад гэтых рэк ёсьць расейскія землі. Такім чынам усе польскія грамадзянскія і палітычныя кругі саўсім ясна сталі на дарогу падзелу Беларусі і няпрызнаньня яе незалежнасьці.

...Дзеля гэтага Цэнтральная Беларуская Рада Віленшчыны і Горадзеншчыны лічыць, што:

...2) .. (становішча польскага ўраду) дае шырокую магчымасьць анэксыяністычна настроеным элементам польскага чыноўніцтва і грамадзянства правадзіць у жыцьцё палітыку далучэньня частьці Беларусі да Польшчы і палітыку палонізацыі акупаваннай частьці Беларусі.

3) Такое палажэньне змушае Раду Віленшчыны і Горадзеншчыны трымацца ў адносінах да Польшчы вельмі асьцярожнай тактыкі.

4) Дзеля забеспечаньня Беларусі ад анэксыяністычных замахаў імперыялістычна настроеных нашых суседзяў і дзеля арганізацыі адпору гэтым суседзям: а) найхутчэй склікаць Раду Беларускай Рэспублікі і яе міністраў, б) увайсці ў перагаворы з засяляючымі Беларусь іншымі народнасьцямі дзеля змаганьня з анэксыяністычнымі і імперыялістычнымі замахамі са стараны ўсякіх суседзяў Беларусі“.

Аднак, польскі ўрад і начальнік дзяржавы не зварочвалі ніякае ўвагі ані на гэту рэзалюцыю, ані на пастановы крыху пазьней скліканай на звычайную сэсію Рады Рэспублікі, каторая пацьвярдзіла йшчэ раз акт 25 марца 1918 году аб незалежнасьці Беларусі. Наадварот, старшыня польскае рады міністраў, пан Скульскі, маючы на мэці абаламуціць увесь палітычны сьвет, пазволіў сабе зрабіць у соймавай камісіі загранічных спраў на засяданьні 22 красавіка 1920 году сьвядома фальшывую заяву, быццам прадстаўнікі беларускага народу за нейкіясь уступкі нацыянальнага характару прысталі на самаупраўленьне Беларусі ў межах Польскае дзяржавы. Прці гэтай урадавай брахні як меншкія, так і віленскія беларускія арганізацыі падалі цвёрдыя пратэст. Сабраўшыся на сход 30 красавіка таго-ж году прадстаўнікі Рады Віл. і Горадз. і ўсіх беларускіх устаноў места Вільні аднагалосна заявілі, што

„1) Беларускі народ і ўсе прадстаўляючыя яго арганізацыі цвёрда стаяць, як і да гэтай пары, за дзяржаўную незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі згодна з актам Рады Беларускае Народнае Рэспублікі з 25 марца 1918 г.

„2) Ніякія „самаупраўленьні“ без дзяржаўнае незалежнасьці беларускага народу не здаволяць.

„3) Ссылка п. Скульскага на беларускіх павадыроў, каторыя быццам-то згаджаюцца на праектаваную польскім урадам разьвязку беларускага пытання, ні ў якім прыпадку ня можа датыкаць адказных дзеячоў Віленшчыны і Горадзеншчыны, а тым болей прадстаўнікоў беларускае дзяржаўнае ўласьці“.

Каб апраўдаць перад Эўропай свае захватніцкія пляны, польскаму ўраду трэба было за ўсялякую цану паказаць, быццам насяленьне окупаваных зямель само—з вольнай і не-прымушонай волі—хоча прылучэньня да Польшчы. А як гэтага папраўдзі хацела адно толькі маленачкая частка насяленьня Беларусі—жменя тутэйшай польскай буржуазіі, а ўсе няпольскія элемэнт, становячы прывамсі 90 прац. агульнага ліку жыхараў краю, цвёрда бараніліся ад польскага захвату,—дык начальнік дзяржавы і яго ўрад, нарушаючы абвешчаную грамадзянам колішняга В. Князьства Літоўскага „свабоду“ ў разьвязаньні іх унутраных спраў, пачалі барацьбу з беларускім народам ня толькі ў межах дзяржаўнасьці, але і ў межах чыста ўнутранага жыцьця. І вось ад першага дня прыходу польскіх войск на Беларускаю зямлю окупанты заводзяць нябывалы, нікім дагэтуль тут не практыкаваны, белы тэрор.

Першай ахвярай барацьбы польскае шляхты з беларускім народам аказалася Горадзеншчына, каторая ляжыць на дарозе з Варшавы ў Вільню і заселена пераважна праваслаўнымі беларусамі.

Напярэдадні адходу нямецкіх окупацыйных войск Горадзеншчына ясна паказала сваё жаданьне вызваліцца спад ярама польскіх паноў і іх прыслужнікаў-ксяндзоў. Пачалася барацьба сялян з панскімі „польскімі камітэтамі“, якія былі пазакладаны па ўсіх паветах яшчэ ў часе панаваньня нямецкага рэакцыйнага ўраду, ахвотна падтрымліваўшага іх. Сяляне і работнікі па валасьцях і мястэчках пазакладалі свае „сялянскія рады“, аб'яднаныя праз дэлегатаў у павятовых радах. Гэтыя арганізацыі, змагаючыся з панска-ксяндзоўскімі камітэтамі, здалелі ў большай часьці Горадзеншчыны ўзяць у свае рукі ўсю тамтэйшую гаспадарку і завясыць сваю адміністрацыю. Пешая і конная народная міліцыя добра бараніла жыцьцё іменьне жыхараў ад чысьленых разбойнікаў. Рады стараліся дастаўляць народу найпатрабнейшыя тавары, апекаваліся бежанцамі і ваеннапалоннымі, каторыя варочаліся з Расеі і Нямецчыны, адкрывалі і падтрымлівалі свае беларускія народныя школы і т. д., ды наагул завялі гэтакі добры лад і парадак, што нават нямецкія ўласьці, пакідаючы наш край, шмат дзе здавалі ім павятовыя касы і ўсе справы павяту. Ладжаная гэтак беларуская народная ўлада была сольлю ў ваччу паноў і польскае буржуазіі. І вось ужо аружныя банды польскага партызана Домбров-

скага. гэтак няўдачліва прабаваўшые заўладаць Вільняй пасля выхаду немцаў (у першых чыслах студзеня 1919 г.), падтрымліваючы пастаянны зьвязок з шляхтай і польскім урадам, прыступілі да разьбіваньня народнае арганізацыі. Польскіе аружныя банды ўрываліся гвалтам да сялянскіх рад, білі іх членаў і працаўнікоў, здзекаваліся ўсяляк над імі, арыштоўвалі і гналі з сабой, кіруючыся да Польшчы. Касы рабавалі, дакумэнтны нішчылі. Спакойнае насяленьне тэрорызіравалі. Па вёсках і мястэчках бралі ўсё, што папала пад рукі: хлеб, адзежу, вобуў, грошы, скаціну. У траскучы мароз лавілі сялян на дарозе, адбіралі каней з санкамі, сьцягавалі кажухі, зьнімалі боты і голых і босых гналі прыкладамі да хаты. З ротмістрам Домбровскім злучыўся зямляўласнік Біспінг—той, што быў забіў князя Друцкага-Любэцкага, за што расейскі суд засудзіў яго ў катаргу, ды пасля эвакуацыі Варшавы ён выкруціўся з вастрогу і вярнуўся ў свой двор. Біспінг аказаўся яшчэ горшым за Домбровскага: дзеля помсты над акалічнымі сялянамі за рожныя дробныя правіннасьці ён прыводзіў да вёсак „карацельныя экспэдыцыі“, абступаў хаты „вінавайцаў“, сам падпаліваў іх і не даваў нікому выйсці, пакуль польмя не абніме ўсяе хаты і ратунак ня зробіцца немагчымым. Усё гэта—факты, запратаколеныя горадзенскай сялянскай радай, беларускай управай, беларускім нацыянальным камітэтам у Горадні, апісаныя ў горадзенскіх газэтах і ў кнізе К. Езавітава „Бёлоруссы и поляки“, друкаванай, ведама, заграўніцай і зьмяшчаючай багата цікаўных дакумэнтаў да гэтае справы.

Станоўча заяўляю, што польскі ўрад добра ведаў аб усіх гэтых фактах: ведаю ад тагачаснага паўнамочніка польскага міністэрства заграўнічных спраў у Горадні, Станіслава Іваноўскага, каторы сам быў абураны бандытызмам польскіх войск і пасылаў у Варшаву акуратныя рэляцыі аб усім, што тутака рабіла я. А рэзультат быў такі, што пан Пілсудскі публічна дзякаваў Домбровскаму і яго бандзе за „адважную зашчыту усходніх краін“...

Калі пачалося польскае наступленьне на Усходзе, калі ў польскіх руках апынуліся Горадня, Вільня, Менск,—тады тэрор проці беларускага насяленьня дайшоў найвышэйшае меры. Пілсудскі, колішні соцыяліст, аддаў усю ўладу ў окупаваных землях польскай шляхце. Ня глядзячы на запаведзь сказанай вышэй адозвы Пілсудскага, што да „Цывільнага Упраўленьня Усходніх Зямель“ ён будзе заклікаць „людзей тутэйшых, сыноў гэтае зямлі“,—ўся адміністрацыя складалася з польскіх паноў або іх мястовых сваякоў, каторыя ніколі ня лічылі сябе грамадзянамі гэтага краю і зусім ня рупіліся аб карысьць яго і яго жыхараў. Вось, гэтая шляхоцка-панская адміністрацыя, прыслухаючая ня сойму, ня

польскаму ўраду, а выключна і беспасрэдна самому Пілсудскаму, як галоўнаму начальніку аружных сіл, пачала адкрыта бароча з беларушчынай ува ўсіх яе праявах, з усім тым, што быў стварыў мужыцкі народ беларускі. Прагаколы і бюлетэні Беларускае Цэнтральнае Рады Віленшчыны і Горадзеншчыны, архівы беларускіх нацыянальных камітэтаў у Горадні, Вільні, Менску маюць багаты фактычны матэрыял, каторага хваце дзеля сапраўднага абвініцельнага акту проці польскае шляхты ў Беларусі і проці таго чалавека, каторы на здзіў лёгкамысна карыстаў з свае ўлады ў адносінах да насялення окупованых зямель... З гэтых крыніц я чарпаў усё ніжэйпісанае.

Перш за ўсё шляхта, прыбраўшыся ў чыноўніцкае мундзіры, аканчальна разагнала сялянскіе рады ўсюдах, дзе яны патварыліся самі сабой і куды бальшавіцкая окупацыя ніколі не даходзіла. Усіх раднікаў—пабітых, страшэнна скатаных,—паўкідалі ў вострогі, як „бальшавікоў.“ У бальшавізме вінавацілі кожнага, хто так ці сяк быў звязаны з беларускай справай,—і здзекаваліся над ім дэка, нялюдзка. Як прыклад можа служыць тое, што ўчынілі палкі з вядомым беларускім дзеячом, Лукашом Дзекуць-Малеем, з павету Крынкі-Лунна, Горадзенскае губ. Хворага на тыфус, ў 40-градуснай гарачцы і бяз памяці, яго выцягнулі з пасьпелі і некалькі вёрст гналі прыкладамі да найбліжэйшага вострогу. Прост нейкім цудам вырабіўся ён ад сьмерці! Багата рэляцый аб здзеку польскіх ўласцей над беларускімі дзеячамі далі асобы, каторым удалося ўцячы з польскіх вязьніц; матэрыялы гэныя былі ў свой час перададзены чужаземным дыплёматычным прадстаўніком.

З грубой вязанкі дакумэнтаў, якіе я атрымаў ад беларускіх арганізацый, бяру першыя з краю. А ўсе яны апавядаюць аб тым, як на практыцы выглядала гэная „свабода“, каторую так урачыста абвешчаў Язэп Пілсудскі...

Вось скаргі на выкіданьне окупацыйнай уладай са службы працаўнікоў-беларусаў. У Горадні выдалілі з урадовых устаноў усіх праваслаўных беларусаў (гл. рэляцыю Цэнтральнае Рады Горадзеншчыны за верасень 1919 году). У Слоніме тое-ж зрабілі з беларусамі-пачтавікамі, ў Лідзе—з чыгуннікамі і т. д.

Далей—скаргі на незаконныя арышты, на конфіскацыю грошы, цэнных рэчы і др. Члена беларускага вучыцельскага саюзу ў Горадні, вучыцеля Антонова, арыштавалі нет ведама з якой прычыны ды пры гэтым забралі і назад не вярнулі грошы саюзу ў ліку 17.000 нямецкіх марок. У арыштаванага і высланага ў канцэнтрацыйны лагер беларускага дзеяча Якавока, члена Беларускае Цэнтральнае Рады Горадзеншчыны, сконфіскавалі колькідзсят тысяч. У часе обыску у арыштаванага ў Вільні члена Беларускага Нацыянальнага

Камітэту, Карабача, начальнік польскае контр-разведкі разам з другімі жандарскімі афіцэрамі сконфіскавалі ўсе яго грошы ў ліку 6.700 руб. і вось якіе цэнныя рэчы: гадзіннік з ланцужком, каўкаскую бурку, два кускі сукна на вопратку па 4 з палав. арш., адрэзак сукна на нагавіцы 1 арш. 10 вяршк., кусок скуры на падноскі да ботаў, ножык складаны, бутэльку францускага каньяку, 2 бутэлькі віна, два камплекты бялізны, скрынку цыгараў, прылады да пісаньня, 3 чайныя лыжачкі. З прычыны пратэсту гаспадара польскія жандарскія афіцэры сперша былі пакінутлі гэныя два кускі сукна; але, завёўшы арыштаванага ў вастрог, трое з іх вярнуліся назад у яго кватэру і забралі пакінутае сукно... А дэялася гэта ўначы з 7 на 8 мая 1919 году.

Калі ў Вільні і Горадні гэтак паступалі з людзьмі, каторым паводле іх грамадзянскага становішча было лягчэй даходзіць свае крыўды,—дык лёгка дагадацца, што вытваралася па вёсках, дзе на адно слова пана і ксяндза жандары гналі ў вастрог сялян цэлымі грамадамі. І аб гэтым сьведчаць дакумэнты. Гэтак селяніна з вёскі Шастакоў, пад Вільняй, Фалькевіча, нялічанае чысло разоў цягалі па турмах за тое, што ў часе нямецкае окупацыі паводле яго думкі была адчынена беларуская школа, што ня слухаў ксяндза і суседняга пана, працаваўшых дзеля апалячання беларускіх сялян, што змагаўся з польскай анэксыяністычнай агітацыяй і пяяў псалмы ў касцэлі па беларуску. Гэтага гаспадара-малазямельніка чыста зруйнавалі, ўсьцяж адрываючы арыштамі ад работы на ральлі.—А вось заява селяніна в. Падваранцаў, Тургельскай вол., Віленскага пав., Казіміра Шавэйкі, пададзеная Беларускаму Нацыянальнаму Камітэту ў Вільні 28 мая 1920 году:

„У 1912 гаду я быў узяты расейскім урадам на ваенную службу; ў 1917 гаду звольнены са службы па хваробе. Быў на хвабрыцы „Трэугольнік“. Да хаты я прыйшоў у 1919 гаду, з таго часу тут і жыву на гаспадарцы.

„Бальшавіцкай агітацыяй, у чым мяне вінаваціць польская паліцыя, ніколі не займаўся, а толькі пры перапісках зяўсягды прызнаваў сябе беларусам. 13-га траўня быў арыштаваны жандарамі ў Тургелях на фэсьце, 15 траўня быў адпраўлены ў Вільню ў жандармэрыю, 16-га быў вызваны на дапрос. На дапросе мяне білі перш-наперш драцянымі нагайкамі, посьле білі па твару разоў 30 адзін з аднаго боку, другі з другога. Потым счাপілі рукі трыма палкамі; пры гэткай страшной муцы я паваліўся воб-зямлю. Тады яны білі мяне нагамі; потым, калі я троху ачунеў, то мяне ставілі пад электрычнаства. Робячы ўсё гэта прымушалі, каб я прызнаўся, што я бальшавік.

„Пасьля гэтых страшных мукаў я не магу нічога йшчэ і цяпер рабіць, я сусім расхварэўся, не магу рабіць нічога“.

Жудасна чытаць гэтае жывое сьвядоцтва польскага тэ-
рору... А такіх фактаў — бяз ліку! Многа сцэн яшчэ страш-
нейшых маглі-бы расказаць польскія вастрогі ў Беларусі...
На жаль, сьцены маўчаць, а нябошчыкі гаварыць ня могуць...

Вось жменя ведамасьцей аб тым, як польскія ўласці
ў Меншчыне абходзіліся з арыштаванымі і як вялі сьледства.
Ніжэйпісаные факты ўзяты з пісьма чалавека, каторы сам
пабываў у польскім вастрозе ў Менску пры жандарскай вар-
це № 6, папаўшы туды 2 чэрвеня с. г.

„Адну з найпершых мукаў становіць так-званая „бач-
носьць“: арыштаванага стаўляюць тварам да сьцяны, забара-
ніўшы адварачывацца, і гэтак ён можа прастаяць колькі
дзён. Гэткім спосабам мучылі сям’ю Богіных, якіе прастаялі
на „бачносьці“ цэлую пару; а між імі была дзяўчынка-калека,
дык і яе катавалі таксама... Далей, галоўны інструмэнт ка-
таваньня—гэта нагайка гумовая з жалезам ці волавам унутры.
Дзеля некаторай рожнароднасьці катаванаму сьціскаюць паль-
цы і рукі жалезнымі абцугамі і б’юць па каленах нагайкай
або палкай. Страшнейшы інструмэнт — гэта гумовы калпак,
каторы уздымаюць на галаву, і асаблівай прыладай ён гэ-
так крэпка сьціскае галаву, што ажно вочы на лоб вылазця!
Апрача біцця нагайкамі і нагамі да утраты памяці, арышта-
ваных па самую шыю ставілі ў сьцюдзёную ваду—часамі на
цэлую пару, ад чаго ўсё цела распухае. Адзін спамяж арыш-
таваных, нейкі Штром, апавядаў мне, што ўначы на 27 мая—
болей-меней каля 11 гадзіны—яго паклікалі на дапрос. Яму
задалі некалькі пытаньняў, на каторыя ён, ня ведаючы, ня
мог даць адказу. Тады яго пачалі катаваць. Катавалі ажно
да раніцы ўсемі апісанымі спосабамі і пакінулі ляжучы на
падлозе адно тады, як страціў памяць. Гэтак рабілі ў пра-
цягу тыдня некалькі разоў—цераз дзень. Сьляды нялюдзкага
зьдзеку я сам сваімі вачыма бачыў на яго целі—Тое-ж было
з другімі арыштаванымі, як напрыклад: з Катом, Цыбуль-
скім і жонкай яго, Розай Цыпкін, Соняй Тунік, Сояй Пі-
кус, каторую білі да бязпрытомнасьці, а пасля на ўвесь
дзень паставілі тварам да сьцяны, ды яна абязсілеўшы зва-
лілася на зямлю перад часам. Шмат іншых імёнаў ня
ўспомню.—Да гэтага гожа дадаць, што арыштаваным даюць
есьці адзін раз на дзень, а то і зусім ня кормяць; страву
складаецца з паўфунта хлеба і кіславатае зупы — блізка чы-
стае вады. Вялізну зьмяніць з хаты прынасьць забаронена.
Арыштаваные ўсенькіе дні сядзяць пад ключом — без пра-
гульні. Шмат хто хварэе, ці дастае мэлянхолію“.

А вось бюлетэнь за чэрвень беларускага прэс-бюро, надру-
кованы ў № 2 часопісі „Пагоня“ (ў Коўні); ён дае гэткі спіс
актаў польскага тэrorу ў Меншчыне:

1. Усіх, як ёсьць, беларускіх сялян вінавацяць у баль-

шавізьме. Партыйныя дзеячы арыштаваны. Арыштавалі і галаву партыі соц.-рэв. Тамаша Грыба і жонку яго.

2. У в. Харэвічах, Дукорскай вол., разстрэляны с.-р. Лебедзеў.

3. У в. Гарова легіянеры разьбілі 5 хат, а ўсіх жыхараў—старых, мужчын, дзяцей і жанок—сяклі розгамі.

4. Вёска Корсікі, Менскага пав., спалена; людзі ўсе разстрэляны.

5. У в. Летніцы, Менскага пав., ўсіх жыхараў білі нагайкамі, а трох разстралялі бяз ніякага суду.

6. У в. Загорках, Менскага пав., трох жыхараў узялі і саслалі ў катаргу.

7. У в. Вярэжа, Вярэжскай вол., Ігуменскага пав., ўсіх жыхараў білі нагайкамі, двух засяклі да сьмерці; чатырох разстралялі, ў тым ліку Андрэя Крывашока і Андрэя Каршуна.

8. У Хутарскай воласьці, Ігуменскага пав., разстралялі бяз ніякага суду шасьцёх, засяклі на сьмерць трох жыхараў.

9. У Слуцкім павеці разстрэляны 36, арыштаваны 200 душ.

10. У в. Паляны жыхара Д. Сікорскага білі шомпамі; яму далі 220 удараў.

11. У в. Дзедава, каля ст. Мікашэвічы, дзьве траціны жыхараў сяклі розгамі; засяклі на сьмерць некалькі жанок уцяжку.

12. У в. Ярэмічы, Навагрудзкага пав., была арыштавана ўся маладзёж да 26 гадоў.

Да ведамасьцей бюлетэну трэба дадаць адзначаны ўсімі краёвымі газэтамі факт, што ў Бабруйскім павеці палякі спалілі да-тла сем вёсак..

Віцьцё, зьдзек, падпалы, забойствы — бязмыслныя, нічым не апраўданыя...—вось зьмест перагляданых дакумэнтаў. За што-ж б'юць? Вось адзін з нялічаных прыкладаў таго, за што білі і катавалі палякі беларускіх сялян; аб ім гаворыцца ў заяве Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Вільні, пададзенай II аддзелу 7 арміі 26. V. 1920. пад № 512. Чытаем тамака:

„24 траўня (мая) г.г. у вёсцы Адамчукі, гміны Міцкуны, Віленскага пав., арыштаваны былі грамадзяне Франук, Рафал, Бэрнард Янкоўскі, Адам, Мацей, Антось, Дамінік, Людвіг, Міхал. Уладак Стафановічы і Бронісь Тарашкевіч за тое, што Янкоўскі, як вясковы солтыс, ня мог выслаць фурманак дзеля таго, што фурманкі былі высланы і ў той час не вярнуліся. Калі хацелі арыштаваць Рафала Янкоўскага, то другіе сказалі: „арыштуйце і нас“. Тады арыштавалі ўсіх адзінаццаць чалавек, засадзілі ў склеп, дзе іх моцна пабілі, і адправілі ў Вільню. Юльян Янкоўскі прыйшоў да Вільні з дру-

гімі сялянамі, каб даведацца, дзе знаходзяцца арыштаваныя, і спаткаў у Вільні на Полацкай вул. таго самага камэнданта жандармэры пастарунку ў Лаварышках, які арыштаваў і Юльяна Янкоўскага і адправіў у жандармэрыю“.

А рэквізыцы? Гэта быў адзін з найвялікшых ціжараў польскае окупацыі. Насамперш „рэквізавалі“ бяз грошы і бяз ніякіх квітоў праходзіўшыя на фронт часьці „братніх“ войск. Яны бралі пераважна адну толькі жыўнасьць. За імі зьяўлялася жандармэрыя і тылавые часьці арміі, каторыя проста рабавалі ўсё, што пападала пад рукі. Урэшці, тые астаткі, якія сялянам удавалася укрыць і ад іх, забірала „легалная“ рэквізыцыя... Вось, адзін з жмені дакумэнтаў — тыповы, падобны да масы другіх, але варты ўвагі затым, што даведзеныя да распачы сяляне просяць пераказаць іх скаргу чужаземным урадам!

„Мы ніжэйпадпісаные сяляне Дзісенскага пав., Мікалаеўскай вол., вёскі Калатушкава, просім Беларуска-Літоўскі Камітэт падаць да ведама загранічных дзяржаў, што польскіе легіянеры бязглуздна рабуюць. У селяніна Андрэя Корбута разьбілі скрыню і ўзялі жаночкіе опраткі, у селяніна Нікандра Пятроўскага ўзялі бяз ніякае рэквізыцыі карову, у Васіля Пятроўскага ўзялі сваю скуру на дзьве пары ботаў, Мацею Пятроўскаму бяз ніякае рэквізыцыі гвалтам здэерлі з плеч кажух, у Кузьмы Чалея забілі свінню і гвалтам забралі. Вучыцелю Антону Чэрапу здэерлі фрэнч салдаты 24 палку. Тодару Шаўлюзе гвалтам зьнялі кажух. Раскватэраваныя па вёсках салдаты бадай што-дня вымагаюць бульбы, мяса бяз ніякага прыказу і грошы ня плоцяць“.

9. XII. 1919.

(Подпісы).

Больш за ўсё цярпела ад рэквізыцый насяленьне ваколіц далей на ўсходзе. Вялізарныя ціжары была прымушана нясьці Меншчына, — ды на жаль адтуль маю менш дакумэнтальных матэрыялаў.

Побач з арыштамі беларускіх дзеячоў і здзекаваньнем над імі, побач з разгромам беларускіх арганізацый, побач з эканамічным уціскам, окупанты пачалі такжа не прымірымую барацьбу з усім тым, што становіць аснову разьвіцьця народу і яго дабрабыту: з беларускай прасьветай. Барацьба гэтая вядзецца на ўсім окупованым абшары пад кіраўніцтвам цэнтральнае окупанцкае ўлады.

У Горадні існавала беларуская прагімназія. Яна памяшчалася ў будынку, дадзеным беларусам горадзенскім мястowym самаупраўленьнем. Вось, 15 верасьня 1919 году — якраз у часе экзаменаў — окупанцкіе ўласьці груба ўварваліся ў гэту школу, разагналі вучняў, гвалтам пазабіралі і вывезьлі да польскіх школ навучныя помачы, ды пры гэтым пабілі кіраўніка прагімназіі і адну вучыцельку. Вучыцельку, каторыя

мелі кватэры ў школьным будынку, павыкідалі даслоўна на вуліцу. Тое самае зрабілі і з вучыцельскім саюзам, каторы там-жа памяшчаўся. А будынак гэны палякі аддалі пад польскую клерыкальную школу Сёстраў Назарэтанак..

У Будславі, мястэчку Віленскай губ., па загаду віленскага акружнага школьнага інспектара, доктара Вэнслаўскага, была зачынена істнаваўшая тамака ўжо некалькі гадоў беларуская гімназія. Будынак гімназіі, пабудаваны за крывава заробленыя беларускія народныя грошы, забралі пад польскую гімназію Калі-ж у Вільню прыехала дэлегацыя ад акалічных сялян з просьбай, падпісанай больш чым 500асобамі, каб пазволілі адкрыць гімназію нанова,—доктар Вэнслаўскі станоўча адкінуў просьбу, кажучы: „У вашым мястэчку павінна істнаваць польская гімназія. А як для дзвюх гэтых школ мястэчка гэнае лішне малое, дык на істнаваньне беларускае гімназіі я ні ў якім прыпадку пазволюць не магу!“

Беларускія народныя школы, істнаваўшыя ў мамэнт окупацыі краю палякамі, былі „зліквідованы“ вельмі проста: палякі адмовіліся плаціць з краёвых грошы пэнсіі вучыццям і вучыцелькам. Усё-ж такі іншыя з іх упёрліся і працавалі далей без урадовае падмогі — жывучы з сялянскіх складак і дзе-якой помачы ад беларускіх арганізацый. А здараліся і факты, якім у культурнай старонцы прост нельга даць веры: гетак у Сакольскім павеці, Горадзенскае губ., вучыцелька Волька Якуцянка памерла на сваім становішчы з голаду! (гл. бюлетэнь Цантр. Белар. Рады Віл. і Горадз. з 12. X. 1919—№ 5).

Дзякуючы асаблівым заходам беларускіх дзеячоў удалося ўрэшці дабіцца ад окупантаў таго, што школьным інспектаром быў разасланы цыркуляр, каб адкрывалі беларускія школы там, дзе гэтага жадае само насяленьне адпаведным грамадзкім прыгаворам. На жаль, цыркуляру гэтага нігдзе не спаўнялі. Рэляцыя Горадзенскай Беларускай Школьнай Рады адзначае, што на мясцох польскіяе школьныя ўласці заўсёды знаходзілі адгаворку, каб недапусьціць адкрыцьця вымагавай народам Беларускай школы. Бывалі такжа і прыпадкі адмовы нічым не абаснованай. Напрыклад, школьны інспектар сакольскага павету проста заявіў вучыцелю В. Казлоўскаму, што ня дасьць пазваленьня на адкрыцьце ня толькі ўрадовае беларускае школы, але і прыватнае, гроззячы яму арыштам, калі ня кіне заходаў аб школу. Той-жа школьны інспектар сказаў групе вучыццель-беларусаў, што ён можа дапусьціць істнаваньне толькі польскіх і расейскіх школ і гатоў зацьвярджаць на становішчы вучыццель у апошніхі беларусаў, каторыя згодзяцца вучыць па расейску. Калі-ж вучыцелі адказалі яму, што яны, як беларусы, лічаць магчымым вучыць адно толькі ў сваей матчынай мове, — школьны інспектар крыкнуў: „Ну, дык і едзьце ў сваю Беларусь, калі

яна недзе існуе. Я тутака не пазволю!“—Ізноў-жа школьны інспэктар Беластоцкага павету заявіў вучыццям-беларусам П. Касьцюку і М. Куршэлю, што ў Беластоцкім пав. ніякіх беларусаў нямашака, а ёсьць толькі каталікі і праваслаўныя.—Але найбольш рэзка бароўся з беларускімі школамі школьны інспэктар Горадзенскага павету, Возьняковскі, прысланы сюды, як і многа другіх, ажно з Галіччыны. У працягу лета 1919 году на яго рукі былі пададзены 24 сельскія прыгаворы з жаданьнем адкрыцьця беларускіх школ. Усе яны бяз ніякіх адгаворак пайшлі проста пад сукно. „Пачакайце, — пахваляўся ён,—паеду я туды сам, дык мужыкі як-бач інакш запяюць!“ З прычыны таго, што горадзенскія арганізацыі прыслалі мне копіі гэтых прыгавораў ў часе маея бытнасьці ў Варшаве, я пры першай гутарцы з Пілсудскім (у лістападзе 1919 г.) расказаў яму аб гэтым дзікім факце і надаў гэныя копіі. Пілсудскі уважліва прачытаў усё і урачыста абянаўся заняцца гэтай справай. Аднак, ажно да часу выхаду палякоў з Беларусі (значыцца, да палоры ліпеня 1920 г.) ні адна з прошаных школ ня была легальна адчынена.

У восені леташняга году беларускія вучыцельскія курсы ў Вільні выпусцілі некалькі сот кандыдатаў на становішчы вучыццалёў у беларускіх школах, — аднак, польская ўлада на кожным кроку рабіла ім прашкоды ў адкрываньні школ. Хто асьмеліўся паехаць у вёску і падбіваць сялян, каб адкрылі ў сябе школу, таго жандары ўраз-жа арыштоўвалі і высылалі. Дык дзіва нямашака, што беларускія школы ў Віленскім округе (у б. Віленскай і Горадзенскай губ.) заміралі або працавалі патайна. Спа між 153 беларускіх школ, істнаваўшых тутака пры немцах, пад польскім панаваньнем асталося толькі 17 легальных і каля 40 тайных. Тайная беларуская школа, на каторую цікуюць польскія жандары, каб яе разagnaць, — вось сымвол тае „свабоды“, аб каторай гаварыў пан Пілсудскі ў сваей адозве!

Трэба тутака заўважыць, што аб фактах дзікога разгону „тайных“ беларускіх школ іншыя воласьці ў асобах усіх сваіх „солтысаў“, ці стараст, падавалі да ведама соцыялістычных дэпутатаў у польскім сойме (напр. Лоніцкая воласьць, Горадзенскае губ.). Аднак, ніводзін польскі соцыяліст не падняў свайго голасу ў сойме дзеля абароны правоў беларускага народу: галава П. П. С., Ігнат Дашынскі, гэны крык аб помач проста хараніў у сваім архіве...

А вось найнавейшае здарэньне — бадай ці не апошняе перад выхадам польскіх войск з Беларусі. Шырока вядомы беларускі працаўнік, Янка Станкевіч, на аснове паразуменьня з Цывільным Упраўленьнем Усходніх Зямелі, маючы ўсе патрабныя паперы і пазваленьні, прыехаў быў у Ашмянну выкладаць беларускую мову, літэратуру, географію і гісторыю

на летніх вучыцельскіх курсах. Вось-жа тамтэйшыя польскіе ўласці як стой арыштавалі яго і пасадзілі ў вастрог, а ўсе яго рукапісы і беларускіе вучэбнікі знішчылі. Толькі ўчэчка ўласцей перад прыходам чырвонае арміі вярнула Станкевічу волю.

Адначасна з беларускай школай окупанты прасьледавалі і беларускую мову. Офіцыяльна яна была прызнана роўнай другім краёвым мовам. Але на практыцы гэнае прызнаньне было толькі пустым словам. Так, ужо ў канцы верасня 1919 году Цэнтральная Беларуская Рада Віл. і Горадз. мела гэткі багаты матэрыял у гэтай справе, што была прымушана надаць окупантам пратэст проці ўсё часцейшых і часцейшых прыпадкау адкіданьня ўрадовымі чыноўнікамі просьб, пісаных па беларуску (— а яны-ж, як „людзі тутэйшыя“, не маглі бараніцца незнаёмствам мовы!), а так сама з пратэстам проці прымушаньня рабіць усялякіе надпісы на заявах, бланках, вывесках, пячатках і т. п. канечна па польску. На почце, тэлеграфі і тэлефоннай станцыі ў Вільні быў вывешаны приказ, каб усе працаўнікі гаварылі між сабой ня йначай, як толькі па польску.

Каб народ ня мог быць павядомлены аб усіх вышэй-сказаных фактах, окупанты зрабілі зусім немагчымым існаваньне беларускае прасы. Мала было вострае вайсковае цензуры: адна за адной былі зусім закрыты ўсе часопісі ў беларускай мове ў Вільні і Горадні. Бязмала ўсе рэдактары іх за найдрабнейшыя правіннасьці панадалі ў вастрог, калі не пасьпявалі ўцячы ў свой час заграіцу. На беларускіе кніжкі і газэты, хаця яны друкаваліся з пазваленьня польскае цензуры, окупанты ўглядался, як на „нелегальную літэратуру.“ Тых, хто іх шырыў між народамі, сэдзілі ў турму ня толькі па вёсках, але і ў самай Вільні: так, тутака 11 ліпня 1919 году жандары арыштавалі на вагзалі сэкратара Беларускага Нацыянальнага Камітэту, Мадэста Яцкевіча, за тое, што ён раздаваў ваеннапалонным прайшоўшыя праз цензуру часопісі „Беларуская Думка“ і „Беларускае Жыцьцё“. Апошняя нават выўляла вельмі ярка сваю прыхільнасьць да Польшчы; але ўжо тая акалічнасьць, што яно друкавалася па беларуску, была дастатчнай прычынай дзеля прасьледаваньня часопісі.

Пад той самы час запалоханаму ўсім гэтым насяленьню гвалтам накідалі польскую мову і нацыянальнасьць, прымушаючы пры помачы маральнага гвалту (праз касьцёл і ксяндзоў) падпісавачь ліхой славы дэкларацыі аб „дабравольным“ далучэньні краю да Польшчы. З ведама і са згодай галоўнага начальніка ўсіх польскіх аружных сіл да окупованых зямель плылі вялізарныя сумы грошы на падтрыманьне працы паўурадовых „Стражы Крэсвай“ і „Камітэту Абароны Крэсаў“ (К. О. К.). Гэтыя арганізацыі ў сваей працы карысталіся

з усяго адміністрацыйнага і вайсковага апарату і, атрымаўшы ад ураду паўнамоцтва раздаваць патрабуючаму насяленьню тавары першае патрэбы, за соль, цукер, газу, сельскагаспадарскія машыны і т. п. „здабывалі“ подпісы за прылучэнне Беларусі да Польшчы... І вось, пад той час, як агенты Пілсудскага ў хаўрусе з ксяндзамі-палякамі вялі анэксыійную агітацыю зусім свабодна, — беларускіе дзеячы былі зусім пазбаўлены магчымасці працаваць і пашыраць у народзе свае ідэі. Ведама, аб працы беларускіх левых партый не магло быць нават гутаркі. На вёсцы часта даволі было прызнацца, што ты — беларус, даволі было выпісаваць часопісі і кніжкі ў беларускай мове, каб цябе пачалі прасьледаваць і пасадзілі ў вастрог. — І ў такой абстаноўцы пан Пілсудскі падгатаўляў свой „плебісцыт“ у окупаваных землях!

Барацьба з усім тым, што паказвала, што насяленьне краю — ня польскае, што жыве тут у пераважываючым ліку народ беларускі, каторы дабіваецца поўнага вызвалення спад чужацкага ярма, — гэта толькі адна часьціна праграмы работы польскае ўлады, пастаўленай у Беларусі панам Пілсудскім. Другая часьціна гэнае праграмы — гэта паварот паноў да пакінутых імі двароў, падняцце іх дабрабыту і вагі ў краёвым жыцці, ўрэшці — помста над сялянамі, каторыя ў часе нябытнасці паноў асьмеліліся карыстацца дворнай зямлёй і лясамі. Шляхта, прыбраўшыся ў чыноўніцкіе мундзіры, маючы пад сваёй камандай польскіх жаўнераў страшэнна здзекавалася над сваімі колішнімі прыганятымі караючы іх за тое, што былі адважыліся падняць руку на сваіх старых паноў. Усе вастрогі — асабліва ў Меншчыне — былі перапоўнены гэткімі „праступнікамі“, хаця ўся іх віна была ў тым, што ў часе панавання савецкага ўраду яны карысталіся правамі, дадзенымі ім гэным урадам. Вырабіцца ад прасьледавання, часта абсалютна ні на чым не аснованага, мог толькі той, хто меў свайго роду „святкоцтва блуганадзёжнасці“ ад ксяндза. Плябаніі абярнуліся як-быццам у жандарскія упраўленьні, каторыя выдавалі „благанадзёжнасць“ адно толькі „добрым каталіком“. Гэты звычай з вёскі перайшоў і да места: тутака атрыманьне якой-коледчы службы залежала ў поўнай меры ад таго, як глядзеў на цябе пробашч тваёй парахвіі!..

Беларускі народ з натуры вельмі цяплівы і пакорны, — але толькі да-часу. Аднак, калі яму адчыняцца вочы на праўду, калі перапоўніцца мера цяплення і крыўды, — гэта маўчлівая шэрая маса становіцца грознай. Даволі тады аднае іскры, каб узняўся пажар. — Шляхоцкае чыноўніцтва разумела гэта вельмі добра і рабіла ўсё, каб да гэтага не дапусьціць. З гэтай мэтай і быў уведзены той белы тэрор — асабліва проці беларускіх дзеячоў: беларускую вёску „ачышчалі“ ад небаспечных элементаў, да якіх залічалі кожнага

хто хоць крыху перарос свой народ інтэлігенцыяй і сьвядомасьцю. Асаблівая увага была зьвернена на тых сялянскіх сыноў, каторыя былі мобілізаваны ў пачатку сусьветнае вайны і, ўважаючы на школьную адукацыю (вучыцельская сэмінарыя, 4 класы гімназіі, гарадзкая школа і т. п.), былі аддадзены вучыцца на афіцэраў на кароткатэрміновых курсах. Пасьля берасьцейскага міра іх звольнілі з войска, і яны пачалі варочацца да родных хат. Вось, гэтых-то людзей, як расейскіх афіцэраў, окупанты сьстэматычна вылаўлівалі і партыямі адсылалі ў Польшчу—ў канцэнтрацыйныя лагеры, дзе яны дзясяткамі выміралі ад голаду і хвароб. Каго-ж не чапіў тыфус і сьмерць, таго прымушалі ехаць служыць у арміі Дэнікіна!

Соткі людзей вывязьлі гэтак з Беларусі. Але гэта не загамавала выбуху гневу даведзенага да распачы народу. Там-сям пачынаюць гінуць бяз сьледу жандары, прыходзячы ў вёскі ўвадзіночку ці ў двух. У Берасьцейскім акрузі, дзе ў ваколіцах Кобрына быў чынны беларускі паўстанчакі атрад з 500 душ, польская ўлада была прымушана расфармаваць усю жандармэрыю: гэтак зненавідзіў яе народ! У Меншчыне пачынаюцца адкрытыя выступленьні сялянства проці окупантаў. На аднэй станцыі на чыгунцы пад самым Менскам збунтаваўшыяся сяляне папалі на польскіх чыноўнікаў і выразалі іх у пень. У Слуцку выбухае праўдзівае паўстаньне. Чым бліжэй да фронту, тым часцей здараюцца рэвалюцыйныя выбухі. Гэта нічога, што ў Менску генэрал Шэптыцкі дзясяткамі публічна рэстрэлівае паўстанцаў. Нічога, што ў тым-жа Менску сьмерцёй карае 15-гадовых хлапчукоў за прыналежнасьць да вучнёўскіх рэвалюцыйных кружкаў. Нічога, ўрэшці, і тое, што ён дае прыказ пускаць з дымам усенькіе вёскі разам з дабыткамжыхара за тое, што нехта ступь належаў да паўстанья. Народ ужо бачыць ясна, што польскае панаваньне — гэта паварот шляхоцкае ўлады, паварот паншчыны з заведзеным ужо на ўсім абшары окупацыі прыгонам за „правіннасьць“ або за карыстаньне з панскага выгану і т. п. Народ пачынае разумець, каму патрэбна прылучэньне Беларусі да Польшчы,—і вось рух, каторы ў самым пачатку быў чыста соцыяльны, прыбірае ўсё больш характар нацыянальны, варажы да польскае дзяржаўнасьці.

Вось цікаўнае дзеля характэрыстыкі польскае окупацыі здарэньне. Здаецца, у красавіку с. г. з прычыны крывавага тэрору, заведзенага ў Меншчыне генэралам Шэптыцкім (—ён вялікі пан з Галічыны), да гэтага прадстаўніка польскіх аружных сіл пайшла дэлегацыя ад беларускіх арганізацый места Менску з прафэсарам Вацлавам Іваноўскім наперадзі. Калі дэлегаты, паміж іншым, казалі генэралу, што паленьне вёсак грозіць голадам усяму краю,—Шэптыцкі ус-

хапіўся, стукнуў кулаком па сталe і крыкнуў:— „Я спалю ўсю вашу Беларусь, калі мне будзе патрэбна!“

У анэксыійнай рабоце польскага ўраду беларускі народ справядліва бачыў жаданьне бараніць польскі „стан уладаньня“, гэта значыць: бараніць двары польскіх паноў. Цяпер, калі кінем вокам на ўвесь пражыты ўжо час, калі разважым значэньне аддачы ўсяе ўлады ў Беларусі ў рукі польскага панства і поўнага адсоўваньня ад яе „інародцаў“—адвечных гаспадароў краю, калі ўрэшці прыпомнім сабе, што генаральны камісар, Юры Асмалоўскі, даваў выключна палюкам маінапольныя концэсіі на скупку і вываз за граніцу лeну, дрэва і наагул ўсялякага натуральнага багацьця зямлі Беларускай,—вось цяпер можам зусім цьвёрда ўстанавіць, што окупцыя Беларусі польскім войскам папраўдзі мела на мэці ня „выкінуць панаваньне гвалту і насільства“, а наадварот: умацаваць гвалт і насільства польскае шляхты над беларускім народам.

Тут я ізноў сягаю памяцьцю да адной з маіх гутарак з Язэпам Пілсудскім, і іншыя словы яго, сперша здаваўшыся незразумелымі, набіраюць цяпер вагі і яснасьці. Гэтак, у лістападзе 1919 году Пілсудскі паміж іншым мне сказаў: „Гэтымі днямі былі ў мяне вашы „зубры.“ З гутаркі з імі бачу, што яны ня лішне варожа да вас настроены. Вось, было-б добра, каб вы здалелі з імі згаварыцца і супакоіць іх у справе зямлі.“—Гэта рада ў вустах Пілсудскага здалася мне тады dziўнай, але я над ей не задумываўся, бо мне і ў галаву ня прыходзіла шукаць угоды з натуральнымі ворагамі беларускага народу, ды йшчэ „супакоіваць“ іх аб дол іх двароў. Пасьля я даведаўся, што польскі ўрад—перш, чым пачаць перагаворы з урадам Пятлоры,—ультыматыўна вымагаў ад яго забеспечаньня ненарушымасьці польскае зямельнае ўласнасьці на Украіне. І гэта расчыніла мне вочы: чаго галава польскага ўраду вымагаў ад Пятлоры, тое Пілсудскі, як „соцыяліст“, радзіў мне... праз сымпатыю“ да беларусаў!

Істнавала йшчэ адна прычына, дзеля каторай польская буржуазія і яе хаўруснікі жадалі анэксіі Беларусі. Зямельная рэформа, ухваленая устаноўчым соймам, хаця і суліць паном высокую плату за ўзятую ад іх зямлю, ўсё-ж такі пагражае шляхоцкаму панаваньню ў самой Польшчы. У міністэрскіх габінэтах шмат думалі аб тым, як зрабіць, каб і сялянам польскім даць зямлю, і захаваць панскіe двары—хоць бы на абрэзаных абшарах. Бо польскі ўрад ужо аблічыў, што, калі зямельная рэформа будзе праведзена ў шырокіх разьмерах, дык панскіe двары павінны счэзнуць з зямлі! Ізноў-жа, калі пакінуць двары ў руках шляхты, дык ня хопіць зямлі дзеля надзяленьня ажно чатырох мільёнаў польскіх малазямельных і беззямельных сялян. Вось, гэныe чатыры мільёны

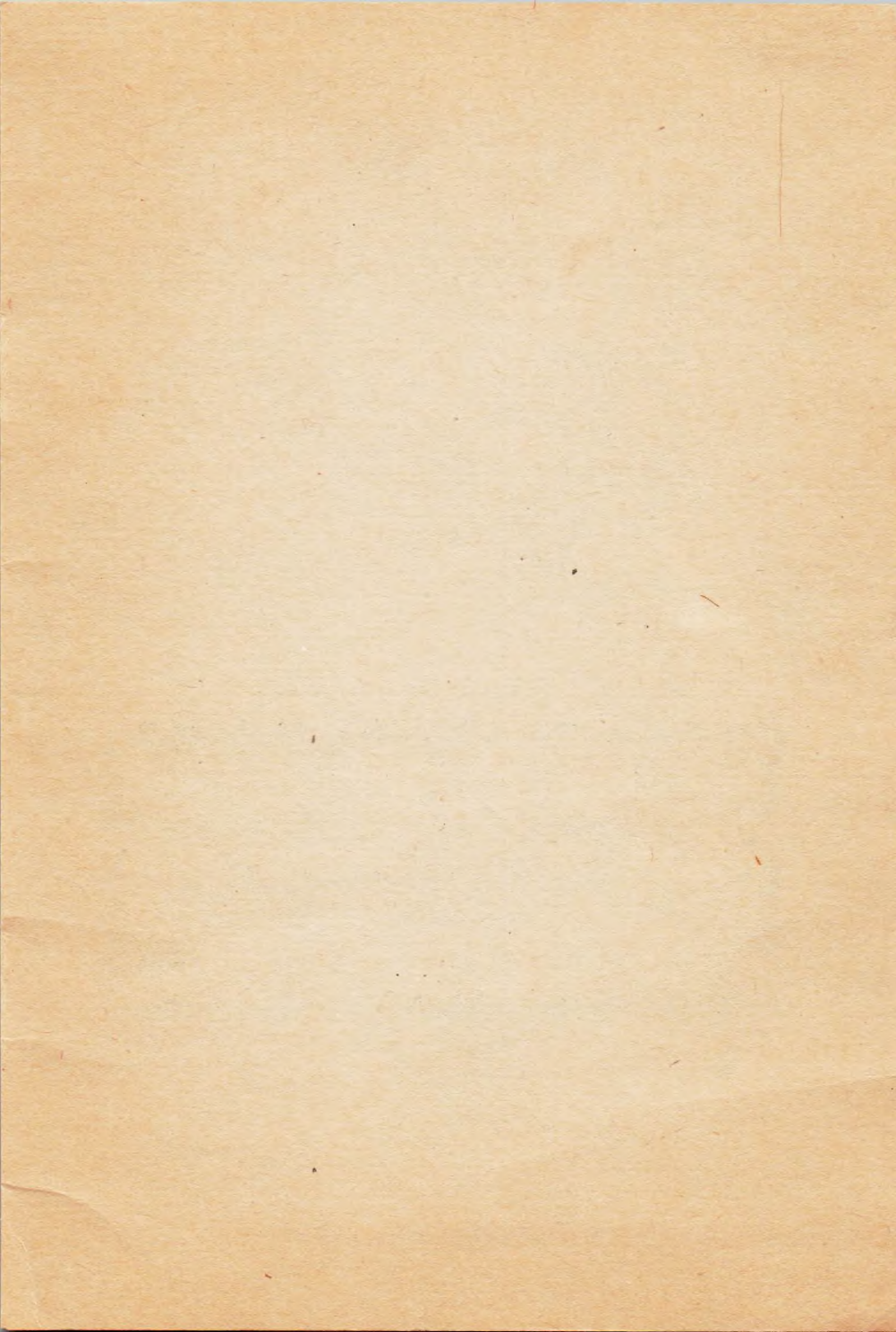
душ і пастанавілі ўрэшці высяліць на абшары, дзе сяляне ня так густа сядзяць: паўтара мільёна ў Познаншчыну і паўтраця—на „ўсходніе акраіны“. Але пастановы польскага сойму маглі-б быць абязцельны для Беларусі толькі тады, калі-б гэты край быў офіцыйльна прылучаны да Польшчы. З гэтага і вынікае жаданьне ўжо нават не фэдэрацыі Беларусі з Польшчай (бо тады Беларусь мела-бы свой уласны ўрад і сойм), а проста аддачы Беларускай зямлі на ўласнасьць Польскай Рэчыпосполітай.

Гэтак выглядаюць мэты польскага ваеннага паходу на ўсход: забаспечаньне цэласьці польскіх дворных абшараў у Беларусі—з аднаго боку, ратаваньне шляхоцкае ўласнасьці ў самой Польшчы—з другога. А як народ беларускі, сьвядомы сваёй нацыянальнай асобнасьці і палітычных правоў, добра зарганізаваны і дужы моцай свае арганізаванасьці, лёгка мог разьбіць усе пляны польскае буржуазіі, дык польская буржуазія ў першы чарод і пачала барацьбу з беларускім рухам да нацыянальнага і соцыяльнага адраджэньня. І вось, абаламучаныя фальшывымі клічамі аб „вызваленьні братніх народаў з чужацкае няволі“, польскі мужык і польскі работнік ішлі ў цесных радох, з аружжам у руках, на ўсход і па загаду сваіх начальнікаў несьвядома тапталі і гвалтавалі правы „вызваленага“ беларускага народу, руйнавалі асновы яго дабрабыту—і ўсё гэта дзеля трыумфу і панаваньня польскае шляхты!.. І гэта не канец: па загаду тых-жа начальнікаў сваіх польскіе войскі, пакідаючы Беларусь, нішчылі па дарозе ўсё, што ўдалося, спалілі Менск, абрабавалі Вільню, зруйнавалі Горадню. Гэтак буржуазная Польшча меьцілася над беларускім народам за няўдачу яе захватніцкіх плянаў!..

Каб-жа польскі працоўны народ урэшці пазнаў праўду і зразумеў, якім нягодным мэтам несьвядома служыў! Каб-жа тые няшчасьці, якіе сустрэлі цяпер буржуазную, шляхоцка-панскую Польшчу, расчынілі польскім сялянам і работнікам вочы так, як няўдачы на фронці ў сусьветнай вайне расчынілі вочы народам колішняй царскай Расеі! А тады мо' і споўніцца думка аб братнім жыцьці польскага народу з яго суседзямі, абапёртым на гэтакім пекным, ды гэтак збэшчаным польскай буржуазіяй прыньце: вольны е з вольным і, роўны е з роўным і!

Вільня, ў ліпні 1920 г.

© БЕЛАРУСКАЕ ТАВАРЫСТВА АРХІВІСТАЎ, 1992

БЕЛАРУСКАЕ КООПЭРАЦЫЙНА-ВЫДАВЕЦКАЕ
ТАВАРЫСТВА „АДРАДЖЭНЬНЕ“. МЕНСК, 1992

заказ 19